

Değişim ve Etik

CHANGE AND ETHICS

Hilmi ÖZDEN*, Ömür ELÇİOĞLU**

Dr.Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi ABD,

** Dr.Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ABD, ESKİŞEHİR

ÖZET

Toplum kendine özgü bir biçimi, kendine göre birliği, sürekliliği ve işleme tarzı olan belirli gelişme ve değişme eğilimlerini özünde taşıyan bir varlıktır. Toplumun temel özelliği etkileşimdir. Ayrıca toplum dinamik bir görünüme hızlı bir gelişme sürecine ve büyük bir yaratıcı güce sahiptir.

Yaşayan bir toplumda gelişme ve değişmeler, çözümlenmemiş, yanıtlanmamış açık uçlu sorunları gündeme getirmektedir. Bu çoğu defa normatif sorunlara yanıt arama etkinliği bir tür "etik" çalışma olarak tanımlanabilir.

Yazımızda Değişim ve Etiğin birlikteliği ve ctiğın tanım olarak kat ettiği aşamalar ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Değişim, Etik

T Klin Tıbbi Etik 1997, 5:35-38

Değişimin Doğası

insanlık tarihi bir değişim tarihidir. Değişimin olmadığı hiçbir mekan ve zaman olmamıştır ve olmayacaktır. Zira değişmeyen tek şey değişimdir. Değişime direnç her düzeyde ve her zaman var olmuş ama bu çabalar hep yenilmeye, mahkum olmuşlardır. Değişim her zaman bir süreç olayıdır ve bu sürecin hızı hep aynı olmamıştır.

Günümüzde değişim neredeyse baş döndürücü bir hızla ulaşmıştır, insanın bu değişim olgusunu kabul edip, buna ayak uydurmaya çalışmaktan başka çaresi yoktur. Değişime ayak uyduramayan, ister istemez basamaklardan aşağı düşecek, sonra kendisini adapte etmeye başlayacaktır. Ne var ki bu kez çıkış noktası diğerlerine göre daha alta olacağından yetişmek için daha fazla çaba harcayıp, daha harcamak zorunda olacaktır.

Geliş Tarihi: 05.04.1996

Yazışma Adresi: Dr.Hilmi ÖZDEN
Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi
Anatomi ABD, ESKİŞEHİR

T Klin J Med Ethics 1997. 5

SUMMARY

Society is an entity that has a unique formation, unity, continuity and a way of functioning, and that undergoes a certain tendency of development and change in itself. Basic characteristic of society is interaction. On the other hand, society has got a dynamic appearance, a fast development process, and a great creative power.

In a living society, development and changes bring into agenda unsolved, unanswered, and open-ended problems.

This normative, answer-seeking activity is often described as a kind of "ethical" study.

In our text, we tried to consider the co-existence of change and ethics and the stages ethics has advanced as a definition.

Key Words: Change, Ethics

T Klin J Med Ethics 1997, 5:35-38

Yaşam, doğası icabı karşılıklı dayanışmayı öngörür. Kişi ne kadar iyi olursa olsun, tek başına elde edeceği başarı çok kısıtlı olmak zorundadır. Ama kişiler, uyum içinde biraraya geldiklerinde ayrı ayrı yapabileceklerinden çok daha iyisini ve fazlasını yapabilirler. Zaten gerçek anlamda bağımsızlık ve özgürlük ancak başkaları ile uyum ve işbirliği içinde hareket edebilecek seviyeye gelmiş insanların özelliği olabilir.

Yaşamın her yönüyle ilgili olarak geliştirilen paradigmlar, kişiye gerçeğin ne olduğunu, neyin önemli neyin önemsiz olduğunu söylerler. Paradigmalar bizim dünyayı görmek için taktığımız gözlükler, olayları nasıl algılayacağımızı belirleyen süzgeçlerdir. Eğer aşına olmadığımız davranış ve tutumlarla karşılaşsak, şablonun dışına çıktığımız ve karanlığa göz kırptığımız için, bilinç altında bile olsa, korku duygusu bizi engeller veya en azından şaşkınlık su yüzüne çıkar (1),

Her insanda çok yüksek bir potansiyel vardır ve herkes gelişerek bu potansiyel enerjiyi açığa çıkarıp kinetik enerjiye çevirme imkanına sahiptir. Bunun için sabırlı bir eğitim ve kendine güven gereklidir. Arnold Toynbee 'Uyarlaşma bir durum, bir yolculuk veya bir il-

man değil, bir yol alıştır" der, Peter Drucker'ın belirttiği gibi, değişimin sarstığı, yeni değişikliklerin sürekli tehdidi altında bulunan bir dünyada korunmanın tek yolu yenilikleri sürdürmektir. Bilgeler "Büyümeye devam edin. Tohuma kaçmayın. Bu bir son değil bir başlangıç olsun" derler (2). Bütün insanlar gelişirler, daha doğrusu hep devam eden bir gelişme sürecinin içinde yer alırlar. Yaşamın hangi yönüne bakarsak bakalım, gelişme olmadan herhangi bir başarıya ulaşılamaz. Gelişmenin temelinde öğrenme yatar. Öğrenmenin ilk basamağı ve şartı da kişinin, kendisinin nerede ve ne olduğunun bilincinde olmasıdır. Kendini yenileyebilen kişi için sahip olduğu yetenekleri geliştirme ve kendini arama hiç bitmeyen bir faaliyetdir. Yeteneklerin gelişmesi, bir bakıma, birey ile çevresi arasındaki diyalogdur. Bireyin çevreye vereceği birşey varsa ve çevre de bunu takip ediyorsa yetenek gelişir (1).

insan hep bir toplum içinde ve onun bir üyesi olarak yaşar. Toplumda yaşamak demek, işbölümü içinde olmak, bireylerin diğerlerine hizmet vermesi ve onların hizmetlerinden yararlanması demektir. Öyleyse toplum yaşamı, interdependans ve karşılıklı etkileşim demektir. Kendisini bilen, potansiyelinin farkında olan insan, verdiği hizmetin üstün kalitede olması arzusunu besliyor ve bu yönde çaba harcıyorsa, hem kendisinin, hem de toplumun ilerlemesine, refahına ve mutluluğuna katkıda bulunuyor demektir. Üstün kaliteye ulaşmak her birey için mümkündür; bu arzu ile çaba, dış başarı ile onun temeli oluşturur iç başarı için olmazsa olmaz koşuldur (1).

Gelişme ve potansiyel ilkesi, hem geçmişi hem de geleceği aynı derecede içeren bir kavramdır. Gelişimin bir geçmişi olması yani tecrübelerle dayanması gerekir. Tecrübe, deneme-yanılma yani hata yapma ve bunlardan ders çıkarma eylemine verilen isimdir. Hatalarını inceleyip üzerinde düşünmeyen insan veya kuruluş gelişme sağlayamaz. Max Planck "Sonuçta kuantum teorisinin keşfine kadar ulaşan uzun ve çapraşık yola dönüp de baktığımda, Goethe'nin şu sözünü hatırlamadan edemiyorum: 'insanoğlu birşey uğruna çabaladığı sürece, yapılan yanlışlıkların hiçbir vakit sonu gelmeyecektir'" demektedir (2).

Yaşam bir sorunlar yumağıdır. Ortaya çıkan yeni sorunlar, eski düşünce düzey ve kalıbı içinde çözülemezler. Tutum ve davranışların değişmemesi, sorunların iyice karmaşıklaşmasına neden olur. Bu bağlamda tutum ve davranış, bilgi ve beceri ve arzunun kesişme noktası olarak tarif edilebilir. Bunlar biraraya getirilebilirse, değişiklik ve gelişme mümkün olur.

Değişim ve gelişimin hızlı ve yararlı sonuçlar doğurması için, çalışanlar etkin olmayı öğrenmek zorundadır. Etkinlik zeka ile de ilintilidir ama parlak zekalı olmak mutlaka etkin olmak demek değildir. Zeka ancak bilgi, düşünce ve sistematik bir çalışma ile etkin ve verimli olma sonucunu doğurur (1).

Değişimin girdabından kaçmak isteyenlerin başvurdukları ortak hile, yüksek moral değerleri konusunda ısrar etmektir. Onlara göre, eski usuller ahlâki ve mânevi değerlere sıkı sıkıya bağlıdır ve herhangi bir değişme bu

değerlere zarar verir. Halbuki devamlı değişen değer ölçüleri insanlık tarihinin en belirgin özelliğidir. Bu sebeple gençleri, çok yönlü, yarının yeniliklerini kendi başlarına öğrenebilecek tarzda eğitmek gerekir. Yeni koşullarda yararlı olacak düşünce tarzları; merak, açık fikirlilik, objektif olma, kanıtlanmış sonuçlara saygı duyma ve eleştireci düşünme kapasitesi öğretilmelidir.

Bugün dengede olan sistem yarın tepetaklak olacaktır. Bu gibi değişen koşullarda başedebilmek için sürekli bir yeniliğe gerek vardır, insanlar yaratıcı olanlar ve yaratıcı olmayanlar diye ikiye ayrılabilir. Yaratıcılığın da dereceleri vardır, insan faaliyetlerinin pek çoğunda yaratıcı olunması mümkündür. Yaratıcı kişilerin incelenmesinde "açıklık" diye adlandırabileceğimiz bir özelliğe rastlanır. Yaratıcı insan "olan" ile "olması gereken" arasındaki farkı görebilme yeteneğine sahiptir. Yaratıcı insanın bağımsızlığının ve diğerlerinden ayrılığının kökeninde, riske atılabilme ve arkadaşlarından gelebilecek olan eleştirilere açık olabilme gücü vardır.

Esnekliğe bağlı olarak da yaratıcı insanın "belirsiz toleransı" diye adlandırılan bir özelliği daha vardır. Büyük yaratıcılık yeteneği olan kişi, değişik ve zengin deneyimler edindikten sonra, tüm karmaşık deneyimlerin ardındaki gizli düzeni bulmada olağanüstü bir güce sahiptir. Gerçekte yaratıcı kişi, yasadışı bir varlık olmayıp, bir kanun yapıcıdır. Yaratıcı kişilikte önemli bir hırs ve istek faktörü mevcuttur. Çalışırken tükenmez bir enerjiye sahiptir, kendi yeteneklerine güvenirlere.

Kısaca: değişim yenilik demektir. Yenilik ise yaratıcı yıkıcılıktır. Bilgi ile becerinin arasındaki fark da buradadır. Bilginin yapı'sında hızlı değişim vardır, beceride ise değişim varsa bile çok yavaştır (1,2).

Etik Kavramındaki Değişimler

insan, yapısı gereği anlam arayıcısıdır. Kierkegard: "insan kendisi için olan doğruyu aramaktadır. Bu arayışında başarısızlığa uğradığında insan; Tillie'nin 'her anlamda anlam veren nihai anlamı yitirme korkusu' olarak tanımladığı anlamsızlık korkusuna kapılır. Her yaşamdaki anlam birbirinden farklı ve çok yönlüdür. Gençlere görevlerinin eski değerleri korumak olduğunu söylemek yerine, yaşadıkları dönemin ikilemelerini ve acılarını göğüsleyerek kendi değerlerini sürekli olarak yeniden yaratmak olduğunu söylemeliyiz. Toplumların tarihin herhangi bir anında icat edilmiş bir makine olmadığını, toplumun üyelerince sürekli olarak yeniden yaratıldığını bilmelidirler. Bu bilinç, insana sıkıntılı sorumluluklar yükler, fakat insanlığın daha da yükselebilmemesinin yolu da buradan geçer" der (3).

Etiği yorumlamak için, değişimi ve nihai anlamının olmadığını bilmeliyiz. Bir "değerler felsefesi" (4-6) şeklinde bakılabilecek etik, çok çeşitli anlamlarla yüzyüze bulunmaktadır. Bir zamanlar etik ve moral (ahlâk) sinonimdi. Şimdi yaygın kullanımda etik moral bilimi, moral de etiğin pratiği kabul edilmektedir (7). Sözlüklere baktığımızda (8,9) etik ahlâk felsefesi'dir. Türkçe'de eskiden beri kullanılagelen Ahlâk Sözcüğü dilimize Arapçadan girmiştir. Başlangıçta yaratılıştan getirilmiş huy özellikleri

bu anlamda kullanılmış daha sonra edinik tutum ve davranışları ifade için bireyin sosyal değerleri de ahlâk olarak ifade bulmuştur. Batı dillerinde iki ayrı sözcüğün (moral; etik) ifade ettiği; toplumun benimsediği değer sistemine de Ahlâk denmiştir. Ahlâk sözcüğü moral anlamda toplumun değer sistemine Etik ise teorik ahlâk veya Ahlâk kuramı olarak ifade edilebilir.

Felsefenin temel bir bölümü olarak da kabul edilen etiği iki alt başlık halinde incelemek de mümkündür. Bunlardan birincisi çağa göre değişiklik göstermekle birlikte, özde evrensel değerler sorunların ele alındığı axiologie Yun.axios, değerli ya da değerler bilgisidir. ikincisi ise bireyin toplum karşısında uymak zorunda bulunduğu bir takım yaptırımlı kuralların incelendiği Déontologie (Yun. deontai, yapılması gereken şeyler) ya da yükümlülükler bilgisidir.

Toplumbilimde uyulması gerekli standartlara "norm" dendiğini biliyoruz. Normlar kendi aralarında bir ilişki düzeni kurarlar ve sistemleşme eğilimi gösterirler.

Normatif sistemler ahlâki (moral) açıdan iyi ve kötü olanlar, hukuki açıdan hak ve yasaklar, dini açıdan günah ve sevaplar, estetik açıdan güzel ve çirkin olanları belirtir.

Normatif "değerler" tartışmasız değerlerdir. Bunlara sadece uymak ya da uymamak söz konusu olur. Sosyal normlara uyma haline konformde, uymamağa non-konformite denir.

Esasen normlar "işlevsel" oldukları için ve işe yararlılıkları toplumca saptanmış olduğu için milyonlarca tutum ve davranış kalıpları arasında elenip, standart hale gelmişlerdir. Şu var ki normlar her zaman geçmişini temsil ederler. Ve toplumun evrimini simgelerler. Normatif sistemler güçlü kontrol sistemleridir.

Normların emredici ve zorlayıcı gücüne yaptırım denir. Belirgin yaptırımlara bağlanmış normlar, bu yaptırımların yeğinliği açısından bir sıralama gösterirler. Bunlara "değer" adı verilir. Değer sistemleri, emirleri ve yasaları bir hiyerarşik düzen içinde ortaya koyarlar. Değer sistemleri bireyin toplumsal işlev (function) ve görevlerinden bazılarını "ödev" halinde belirtir. Bunlara uyulması "yükümlülük"tür (10,11),

Kendini yenileyebilen bir toplumda insanlar, yalnızca geleceği ve onun getireceği yenilikleri içtenlikle karşılamaz, bu geleceği şekillendirebileceklerine de inanırlar. Bir toplum ya da kurum yaşlandıkça davranış ve tutumlarda kolay olana doğru gizli ama giderek yaygınlaşan bir eğilim görülür. Herhangi bir toplumda ya da kurumda, mümkün olabilen her alanda az ya da çok sürekliliği olan davranış kalıpları oluşur. Bu davranış kalıpları da kaçınılmaz olarak bireyin performansı açısından bir tavan oluşturur. Yaşayan bir toplumda her zaman "henüz" yanıtı verilmemiş açık uçlu sorular ve henüz çözümü belirlenmemiş kurala bağlanmamış sorunlar da vardır. Toplumsal değişim ve gelişim ne kadar hızlı ise bu normatif sorunların sayısı ve onların yaratacağı çelişkilerin yoğunluğu da artar. Bu açık uçlu normatif sorulara yanıt arama etkinliği bir tür "etik" çalışmadır. Her birey kendi sahip olduğu tutumlar sistemine ve bireysel değer sistemine dayanarak kendi ilgi alanında ve kendi çapın-

da bu etkinliğin içindedir. Bu etkinlik bir tür "kural önerme" ya da "değer önerme" etkinliğidir. "Etik düşünce etkinliği" yalnızca açık uçlu ve yanıtız soruları ele almakla kalmaz; eski kuralları ve yanıtı verilmiş soru ve sorunları da irdeler ve eleştirir. Yeni çözüm önerileri üretir "etik" sözcüğü geniş anlamda kullanıldığında onun anlam yükü "deontoloji" konularını da kapsar (12).

ABD'de Aydınlanma Çağı'nın ruhu, ulusal karakterlerini şekillendirdiği dönemde, Batının eski devletlerini etkilediğinden çok daha fazla derinden etkilemişti. Yeni bir kıtada, yeni bir ulusun dinamizmiyle birleşince bu ruh, pek az yabancıların fark edebileceği bir canlılık getirmiştir (2).

Max Weberde (1864-1920) bir sosyolog, iktisatçı ve tarihçi olarak "The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism" adlı eserinde ilk ABD olmak üzere Protestan ülkelerde kapitalizmin en yüksek düzeye eriştiğini belirtir (13,15).

Etik, bireysel ve sosyal ahlâk deneyimimizin uygun sistematik tecrübesidir. İnsan davranışını yöneten kuralları tanımlar ve değerlerin gelişimini izler. Şuurlu insan davranışıyla ilgili olan etik; Descriptive (Betimleyici), Normative (kurallar koyucu), Metaetic (Analitik), özel ve iş etiği olarak da incelenmiştir (7). İş Etiği (Business Ethics); çalışanlar ve işletme arasındaki ilişkiye değerlerin nasıl yansıdığını araştırmaktadır. Tıbbi etik ise; tıp etkinliğinin içinde geçen değer sorunlarının ele alındığı saptandığı, betimlendiği, bunlara nasıl yaklaşıldığı, bu konuda nasıl tartışma yapılması gerektiği, nasıl düşünce ve görüş geliştirileceği (işin yöntem yönü) ve ne gibi çözüm yollarının üretileceğinin akademik düzeyde araştırıldığı ve eğitimin yapıldığı bir alandır (16). Daha doğru bir ifadeyle, etik felsefenin bir dalı. Değerler, moral ya da ahlâk değerler felsefesi (6). Etik için insan eylemlerinin değer ya da yanlışlığını araştıran, değerlendiren, pratik, normatif, felsefi tam olmayan bir bilimdir, diyenler de vardır (17). R.M. Hare'e göre etik, ahlâkların dillerinin mantıksal incelemesidir. VVltgenstein'e göre ise etik "aşkıdır", "dile getirilemez", Frankena etiği; etik yargılar toplama olarak ele alır. Ona göre normatif etik "ahlaksal yükümlülük yargıları"nm, "ahlaksal değer yargılarının ve "ahlaksal olmayan değer yargılarının oluşturduğu alandır. Metaetik ise bu yargılar üstüne iş görmektedir. Bu türden yargıların anlamlarına ilişkin bilgiler ortaya koymak, onları temellendirmektir. Böylelikle Frankena'ya göre etik, normatif ve metaetik akıl yürütmeler sonucunda ulaşılan yargılar toplamı olmaktadır. Mc Closkey de etiğin genel alanı içinde, günlük ahlâk yargıları, normatif etik ve metaetik olarak üç düzeyden söz eder (18). Etiğin hakikatleri tamamlanmamıştır. Mekanik olarak her durumda uygulanabilecek hazır formüller ya da olası problemlere yanıtlar sunabileceğini düşünmek gerçekçi olmaz. Değişim halindedir. Axioloji (değerler) yönü değişimle içiçedir. Kısaca etik, değerleri geliştirme, değiştirme ve biçimleme felsefesidir. Etik sadece "olanın değil olması gerektiği düşünülün ve savunulananın dile getirilişidir. Mevcut bir "buyruk önermesi" değil, yeni bir "kural önerisi"dir. "Ahlâk Kuramı" anlamında "Etik" disiplini felsefe olma özelliğini hergün biraz daha aşındırmakta ve çeşitli "Bilimsel" kuramlar topluluğunun karşılaştırma ve araştırma alanı haline gelmektedir.

KAYNAKLAR

1. Drucker FP. Değişim ve etkinlik (Seminer: N Tanınan) 1993.
2. Gardner JW. Yenilikçi birey zinde toplum (Çev: Ş Öz-Alp ve H Seçim), ilgi Yayıncılık 1990.
- 3 Edgett JD. Yönetme sanatı (Çev: A Haykırı). Öteki Yönetim Dizisi 1993.
4. Örs Y. Uyumsuz bir birliktelik: Tıbbi Etik ve Tarih. Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi 1993; 2:60-1.
5. Örs Y, Tıpta Etik ve Deontoloji. Tıbbi Etik 1994; 3:107-8.
6. Örs Y. Prof.Dr.Yaman Örs ile "Tıbbi Etik" kavramı ve eğitimi üzerine (Söyleşi: MS Özyar). Bilim ve Ütopya 1995; 8:8.
7. De George TR, ed. Bussiness ethics, 3rd ed. Macmillan Publishing Company, 1990.
8. Avery R. ed. Redhouse sözlüğü. Redhouse Yayınevi 1977.
9. Demir Ö, Acar M. Sosyal bilimler sözlüğü. Ağaç Yayıncılık 1992.
- 10.Göksel F. Deontoloji (Tıbbi Etik) ders notları, AÜTFY 1977-1978.
- 11.Göksel AF, Ünlüoğlu G. Medikal sosyoloji. AÜTF 1981.
- 12.Göksel F. Tıp dünyamızda yeni bir gereksinim: Mesleki değerler forumu. Tıbbi Etik 1993; 1(1):1-4,
13. Bartels R, ed. Ethics in business. OSU Business Research 1963.
- 14.Battomore TB. Toplum bilim (Çev: Ü Oksay). Doğan Yayınevi 1977.
- 15.Türkdoğan O. Türkiye'nin sanayileşmesi. Töre-Devlet Yayınevi 1981.
- 16.Örs Y. Neden Deontoloji Değil de Tıbbi Etik?. Tıbbi Etik 1993; 1:5-8,
- 17.Werner I. Liderlik ve yönetim. Rota Yayın, 1.baskı, 1993.
- 18.Tepe H. Etik ve metaetik. Türkiye Felsefe Kurumu 1992.